

ВЕСТНИК „РЛФ“

Иван Мартинов

Рано сутринта на 6 декември 1929 г. между вестниците и списанията по будките в София и другите градове на страната се появи и един нов вестник: „РЛФ“ (Работнически литературен фронт). Оригиналното заглавие с едри рисувани букви и своеобразното оформление изведнъж привлякоха вниманието на купувачите. От уводната статия „На ясна класова позиция“ любителите на художествена литература без колебание разбраха какъв беше този вестник. Но ето и самата уводна статия, която най-добре говори за програмата на редакцията:

„Днес. Ясно очертаване на два лагера. Никаква междина! Гражданската война много силно очертава фронтовете: от една страна, буржоазната интелигенция, която през войната позорно мълчеше или пееше химни на убийствения шовинизъм, днес застава на своя ясна класова позиция. Тя прекара гражданската война, като взе участие в похода срещу работниците и селяните в шпиц-командите, а след това продължава „героическото“ си дело: възпява подвизите на убийците, отрича пролетарската интелигенция и следва културната политика на днешната власт. От друга страна стои самият пролетариат със своите неизчерпаеми богатства на култура и изкуство, със своята интелигенция, своите писатели-пролетарини. . . “ и т. н.

От тая уводна статия читателят вижда, че в „РЛФ“ е войнствуващ боен литературен орган на партията, появил се в името на една нова култура, едно ново изкуство, една нова литература — пролетарската. Особено силно подчертават това останалите материали в първия брой.

Под уводната статия е поместено съобщение за арестуването и вкарването в затвора по фашисткия закон за защита на държавата голям брой редактори на трудови вестници, чиито имена съставляват цял списък. На останалите две колони е напечатано стихотворението „На поста“ от Никола Доронски (псевдоним на Никола Ланков). Това стихотворение вълнува със свежестта на чувството и особено с новаторското виждане на автора му:

О, зная, има гръм и град, и бури,
и бял терор на кървави вълни,
но идват, идват пролети лазурни,
другарю мой, на поста си бъди!

Веднага на втората страница следва статия под заглавие „Класова и човешка култура“ от Пролетарий (псевдоним на Тодор Павлов), в която от класовата позиция на вестника, т. е. от гледището на марксизма, се разглежда въпросът за съществуването на две култури в съвременното буржоазно-капиталистическо общество. „В марксистическата литература — се казва в статията — се смята за стоящо вън от всякакво съмнение, че културата на бъдещето комунистическо, т. е. безкласово и единно общество ще бъде некласова и единна, т. е. общочовешка в пълния смисъл на тая дума.“ До тая, също тъй програмна, статия е поместен разказът „Невена“ от Ангел Тодоров. Той продължава на трета страница.

Под него следват едно стихотворение без заглавие от Христо Радевски, разни сведения за изложби и филми и едно обръщение до съидейниците на „РЛФ“. А на четвърта страница — статия „И на научно-философския фронт“ от Тодор Павлов, който спори с представителя на буржоазната философска мисъл по това време у нас проф. Михалчев, слагайки ясно отливачаща се граница между „отсам“ и „отвъд“, както не на едно място пише авторът.

Ето — на такава „ясна класова позиция“ е застанала редакцията на в. „РЛФ“.

Редакторите, шепа смелчаци, които при тежките условия на фашисткия терор и полицейски преследвания, без материална поддръжка, но с ясно класово съзнание, с дързост и вдъхновение са започнали едно голямо дело в името на великата освободителна идея на пролетариата. Две или три седмици преди това те са се събрали на тайно съвещание в квартирата на одного от тях, за да учредят редакционния комитет и да набележат нужния материал за първия брой. Това са Тодор Павлов, Никола Ланков, Христо Радевски, Ангел Тодоров, Любомир Огнянов-Ризор и Петко Буюклиев — шестима смели и предани на партията войника, застанали на преден пост на литературния фронт.

Как се стигна до идеята да се започне издаването на нов литературен вестник?

И шестимата са редовни сътрудници на сп. „Наковалня“, редактирано от стария и заслужил общественик и поет Димитър Полянов. Но „Наковалня“ се оказва недостатъчна за водене на борбата срещу буржоазното и реакционно изкуство. След временната частична стабилизация на капитализма у нас, след фашисткия преврат през 1923 г., настъпва нов период на тежки стопански кризи и сътресения. Работническото движение навлиза в нов подем. Трудещите се започват борби за защита на жизнените си интереси, вълна на стачки и улични демонстрации залива цялата страна. Макар да е дълбоко законспирирана, Българската комунистическа партия намира редица форми за проявление. Работническата партия и Независимите работнически професионални съюзи (Синдикатите), въпреки строгостта на закона и жестоките полицейски преследвания, със своето активно участие в политическия живот на страната създават такива благоприятни условия, такава политическа атмосфера, при която става възможно да се започне издаването на редица вестници и списания, наричани общо трудов или работнически печат. Наред със старите, известни дотогава буржоазни вестници, като „Утро“, „Зора“, „Заря“, „Дневник“ и „Мир“, наред с правителствените „Демократически преглед“, „Слово“, и „Свободна реч“, по будките в цялата страна се виждат окачени и „Ехо“, и „Поглед“, и много други, които говорят за наличието на нови обществени сили, скрити до това време от погледа на широките народни маси. Сп. „Наковалня“, изиграло вече своята благотворна роля като пропагандатор на новата, на пролетарско-революционна литература след фашисткия преврат, не може да задоволи нарасналите нужди от по-широка и по-определена, съвсем ясна класова позиция в новия етап от развитието на нашия обществен живот. Редакторът му, Димитър Полянов, твърде меко, твърде колебливо, твърде неясно и главно едностранчиво, от гледището на остарелите плехановски възгледи по въпросите на изкуството, води борбата и следи да не се отклони от тая линия. А тя, тая линия, никак не отговаря на подема и размаха сред работническото движение, което навлиза в нов, по-висок етап на борба и не само че разширява фронта, като търси нови форми на работа сред масите, но и държи сметка за ясно очерталите се сили както в областта на политическия живот, така и в областта на културата, изкуството и литературата. Следователно налага се нуждата от нов вестник, нова трибуна за пропагандиране на правилните марксистически разбирания за изкуството и литературата, такъв вестник, който да отговаря напълно на нарасналите изисквания за „ясна класова позиция“ във всички области на обществения живот. До такива мисли и разбирания, а след това и до решение идват шестимата сътрудници на сп. „Наковалня“, които поради своята принадлежност към БКП през пролетта на 1929 г. се събират и образуват своя, писателска партийна група. И тя, тая партийна група, още оттогава започва да работи и подготвя издаването на отдавна замисления литературен вестник, първият брой на който излиза няколко месеца по-късно — на 6 декември 1929 година.

„РЛФ“ продължи съществуването си близо пет години, до май 1934 г., когато след преврата бе спрял. През цялото това време около него се събираха и работеха като писатели, бореха се активно с перо в ръка за осъществяване на своите идеали всички ония, които днес, заедно с големия брой на безпартийните писатели са ядрото на нашия съюз, на българската социалистическо-реалистична литература.

Както сега при условията на нашата социалистическа държава, така и тогава при условията на буржоазно-капиталистическата държава, движеща сила в литературата по пътя на нейното идейно-художествено издигане на по-висок етап от развитието ѝ беше партийната организация на писателите-комунисти. Разбира се, тогава условията бяха други и нейната роля имаше по-друго значение поради различния характер на задачите, но целта е била винаги една и съща.

Партийната организация на писателите се е ръководила винаги от конкретните задачи, които ЦК на партията е поставял пред нея в дадения момент от общественото развитие на страната, съобразявайки се със специфичния характер на средствата, с които е трябвало да се бори всеки неин член.

Никак не е без значение, че една от най-старите партийни организации на писателите-комунисти в социалистическите страни е нашата. Извършената огромна работа в полза на партията и на народа от членовете на тая организация е достойна за отбелязване. То е дело на доблест и чест, на съзнателно изпълнен дълг и ние трябва с благодарност да отбележим заслугата в това отношение на нейните основатели, създатели по-късно и на „РЛФ“.

В какво конкретно се състои голямата заслуга на релефи?

Преди всичко в това, че като поставиха през 1931 г. въпроса за ленинизирането на литературния фронт и направиха усилия като редактори да се освободят от някои остарели и погрешни възгледи в областта на изкуството те нанесоха удар на сковаността и не само че придвижиха теоретичното си мислене, но и тласнаха напред развитието на литературния фронт с вънасянето на нови форми, но нов метод и стил на работа.

Трябва веднага да се каже, че от края на двадесетте до средата на тридесетте години в партията господствуваше тъй нареченият „левосектантски курс“. За кратък период от време ръководството на партията бе попаднало в ръцете на откъснати от народа, иначе честни, смели и предани хора. Характерно за тях беше кухнята революционна фразеология, погрешната оценка на вътрешното и международното положение и особено издигането на лозунга за завземане на властта чрез стачни борби и улични демонстрации, напълно благоприятна за това.

По силата на партийната дисциплина партийните кадри изпълняваха решенията на ЦК, но неговата линия, неговите методи и стил на работа явно не се харесваха на мнозина и те търсеха свой път да разрешат поставените пред тях задачи. Така в редица звена на партията от горе до долу тези дейци, повечето стари комунисти, сблъсквайки се с трудностите, чупеха установените форми и нарушаваха линията в името на успеха, в името на жизнената правда, в името на целта. Макар курсът на ЦК да беше сектантски, партията като цяло продължаваше да действа като партия от нов тип, като комунистическа партия. Възпитана от Димитър Благоев, Георги Кирков и техните съратници, тя търсеше връзка с масите, за да се опре в борбата на тях, преодоляваше пречките и се мъчеше да открие най-верния път за постигане на своя идеал — безкласовото комунистическо общество. И не само поради нейния характер, но и поради това, че имаше прекрасни кадри, предани до смърт на освободителното дело, през периода на левосектантския курс тя завоюва големи успехи, без които по-късно не беше възможен новият, димитровският курс. „Въпреки временното надмощие на левосектантската фракция — заяви Георги Димитров в отчетния доклад на ЦК пред V конгрес — нашата партия имаше достатъчно здрави сили за ръководене борбите на трудещите се по места в настъпилния подем на работническото движение.“

Комунистите около „РЛФ“ плащат също дан на сектантството, по силата на редица неизбежни обстоятелства, като необходимостта от създаване на истински художествени произведения, по силата на реалистичните традиции в нашата литература, видяха навреме

част от своите грешки и слабости, осъзнаха ги и започнаха да ги отстраняват от своята творческа работа. Това очистване на ръждата, този бавен, мъчителен и противоречив процес започва с дискусията за характера и идеологията на фашизма, подета от Тодор Павлов с една статия, в която той прави ревизия на тъй наречената „ясна класова позиция“. Сава Гановски-Трудин пръв постави определено и ясно въпроса за преустройството на нашия идеологически фронт и по-специално на работническия литературен фронт със статията си „Диалектическият материализъм и литературата“ (бр. 61 от 7 октомври 1931 г.). Като проследява досегашния път на развитие на марксистеската мисъл у нас и отбелязва, че в българското работническо движение са преобладавали Плехановите възгледи в областта на художествената наука, на литературната теория и че не се е отишло по-далеч от неговите висини, Трудин решително осъжда тия негови възгледи, без да подценява заслугите и принася му към марксизма и противопостави на тях възгледите на Ленин. „Лениновите възгледи за литературата, изкуството, литературната критика и прочие почти и до днес остават неизвестни, непознати, а още по-малко използвани или прилагани в нашата работа — лише той. — А това е опасно, още повече, че без разбирането, използването и приложението на огромното Лениново дело на литературния фронт е невъзможно правилното и пълно решение на стоящите пред нас задачи“. Заслужава също тъй внимание и втората статия на Трудин — „Плеханов и Ленин в областта на литературата и изкуството“ (бр. 74 от 8 февруари 1932 г.). В нея, след като разглежда отношението на Плеханов и Ленин към творчеството на Толстой и подчертава, че оценката на Ленин е по-правилна и истинска марксистеска, в заключението той казва: „И така в подхода и оценката на Толстой от Плеханов и Ленин ние имаме два различни подхода, два метода: от една страна, конкретният, историческият, класово-партийн диалектически подход на Ленин и от друга — неисторическият, абстрактният, меншевишкият подход на Плеханов, на абстрактната научност, стихийност, обективизъм и пр.“ А веднага след това добавя: „Днес общият подем на работническото движение налага изчистването и организирането, ленинизирването на нашия литературен фронт.“

Все по-често в „РЛФ“ започват да се появяват статии, които защищават новата линия, новата литературна позиция на комунистите около него. Така Георги Бакалов помества с продължение в два броя голяма и убедителна статия „Не назад към Плеханов, а напред към Ленин!“ (бр. 84 и 8 от юни 1932 г.). Особено забележителна е статията му „Българският превод на Плехановия меншевизъм в литературоведението“ (бр. 88, 89 и 91 от юли 1932 г.), в която той си прави самокритика и признава всички досегашни свои грешки, като ги нарича заблуждение. Поместват статии и се изказват по въпроса и Христо Радевски, и Никола Ланков, и Илия Тодоров, и Петко Петков (Буюклиев), и Ангел Тодоров, и почти всички релефци. Но връхната точка на усилията да се внесе яснота в спора и да се овладеят ленинските възгледи за изкуството е голямата и задълбочена статия с остър самокритичен тон „На по-висока степен! Преломът в РеЛеФ“ (бр. 93 от 8 август 1933 г.), подписана от дванадесет души редактори и най-близки сътрудници на вестника: Георги Бакалов, Сава Гановски-Трудин, Илия Тодоров (псевдоним на Владимир Топенчаров), Христо Радевски, Никола Ланков, Георги Караславов, Ангел Тодоров, Иван Руж, Борис Милев-Огн, Петко Петков (Буюклиев), Иван Цеков (Мартинов) и Александър Жендов. В тая статия, която има характер на платформа, същественото е, че се прави равностметка от резултата на проведената дискусия за ленинизирването на литературния фронт и се поставят нови задачи за по-успешното довършване на оздравителния литературен процес. Накрая се казва: „Ние обръщаме най-сериозно внимание на редакцията да вземе необходимите мерки да се преодолеят недостатъците, грешките на „РЛФ“ и да се осигури провеждането на прелом по темп и съдържание“. А не е ли това достатъчно ясно и категорично доказателство за твърдото намерение на релефци да разкъсат веригите на тясната, ограничена, сектантска позиция, отчрена от живота, и да застанат на нова, истински партийна, здрава и твърда позиция — ленинската позиция, ленинския път на развитие за прогресивната, за социалистическо-реалистическата литература.

В същото време още от края на двадесетте години редица писатели из средите на прогресивната интелигенция, като Людмил Стоянов, Тодор Генев, Орлин Василев, Гюнчо Белев и др. активно участваха в литературния и обществен живот на страната. Някои от тях работеха в близко сътрудничество с партията, пишеха и печатаха в легалния партийен печат, превеждаха и пропагандираха съветската литература и се бореа за изграждане на широк единен антифашистки фронт. Това създаде благоприятни условия за по-бързото и по-леко преодоляване на тесните, ограничени, сектантски позиции на „РЛФ“, за преодоляването изобщо на сектантското в културната политика на партията и по тоя начин да се стигне по-късно до единен литературен фронт с образуването в началото на 30-те години на Съюза на трудовоборческите писатели, за което безспорно най-големи заслуги имат комунистите около „РЛФ“.

Какви заслуги има „РЛФ“ към нашата литература?

Най-напред трябва да се отбележи, че през периода на левосектантския курс в партията „РЛФ“ събра около себе си всички разпръснати след Септемврийското въстание, особено след Априлските събития творчески сили, които стояха на „ясна класова позиция“ и продължаваха да подпомагат партията в борбата за осъществяване на великото ѝ освободително дело. Така към шестимата основатели в скоро време се присъединиха Георги Караславов, Сава Гановски-Трудин, Илия Тодоров, Иван Руж, Александър Жендов, Борис Милев-Огин и пишущият тия редове — като членове на разширения редакционен комитет, Георги Бакалов, Крум Велков, Младен Исаев, Марко Марчевски, Крум Пенев, Кръстьо Белев, Иван Вельов и много други — като сътрудници.

Без „РЛФ“ и усилията на неговите редактори нямаше да започне „Библиотека „РЛФ“ и може би нямаше да се появят на бял свят при тогавашните тежки икономически и главно полицейски условия такива произведения като „Подем“ от Никола Ланков, „Към партията“ от Христо Радевски, „Споржилов“, „Селкор“ и „На пост“ от Георги Караславов, „Пожари“ и „Жертви“ от Младен Исаев, „Село Борово“ от Крум Велков, „Клуб и фабрика“ от Ангел Тодоров, „Песента на налътмите“ от Кръстьо Белев, по-голямата част от които влязоха в златния фонд на българската социалистическо-реалистическа литература.

Без „РЛФ“ и усилията на неговите редактори нямаше да се създаде литературният кръжок „Христо Смирненски“, в който се развиха и оформиха повече от тридесет млади писатели: Павел Вежинов, Андрей Гуляшки, Димитър Чавдаров-Челкаш, Арманд Барух, Пантелей Зарев, Лозан Стрелков, Камен Калчев, Христо Руменов, Богомил Райнов, Валери Петров, Емил Манов, Александър Муратов, Александър Геров, Веселин Андреев, Иван Бурин, Николай Стайков и много други, които днес представляват, заедно с релефни и с големия брой безпартийни писатели, гръбнакът на нашата литература.

През цялото свое петгодишно съществуване „РЛФ“ беше ревностен агитатор и пропагандатор, страстен популяризатор и защитник на съветската литература, почти непозната на българския читател, тъй като драконовската полицейска цензура зорко бдеше да не проникне у нас през издигнатата китайска стена никаква книга, дори и най-невинната художествена, която ще се яви като носителка на нови идеи, на нови проблеми, на нов морал и етика. Въпреки това обаче релефни намираха начин да се снабдяват редовно с излизачи в СССР вестници и списания, превеждаха и препечатваха много материали от тях, главно стихотворения и разкази, и така станаха известни и любими имената на много поети като Александър Безименски, Александър Жаров, Василий Казин, Йосиф Уткин, на прозаисти като Александър Серафимович, Феодор Гладков и малко по-късно на Михаил Шолохов и Александър Фадеев, а името на корифея на съветската поезия Владимир Маяковски беше издигнато като знаме в борбата за нова поезия, за такава поезия, в която гражданският патос да бъде съчетан с новаторските търсения.

Много усилия положиха релефни да преодолеят пречките по своя път при тежките и неблагоприятни условия, създадени от левосектантския курс в партията, и да завършат започнатия оздравителен процес — ленинизването на литературния фронт.

Плод на тия усилия е създаденият по инициативата на релефци Съюз на трудовоборческите писатели, в който членуваха писатели и с други възгледи, с друга партийна принадлежност като Ламар, Здравко Сребров, Мицо Андонов, Славчо Васев, дори и безпартийни като Людмил Стоянов, Николай Хрелков, Гьончо Белев, Орлин Василев, Димитър Хаджилиев, Тодор Генов, Пантелей Матеев, Иван Хаджимарчев и др. Макар че тоя съюз не беше създаден на най-широка основа, за да включи всички писатели от широккия демократичен, реалистичен поток — Асен Златаров, Стилиян Чилингиров, Константин Петканов, Емил Коралов, Николай Марангозов, Илия Волен, Атанас Далчев и др., неговото появяване в обществения живот е от голямо значение и това е още едно доказателство за правилно поетия път — ленинизиранието на литературния фронт.

Малко по-късно плод пак на тия усилия е издаването на редица вестници и списания като „Щит“, „Литературен преглед“, „Кормило“, „Брод“ и на много юбилейни листове, календари и пр.

Най-сетне плод на тия усилия е създаването на такава атмосфера, на такъв благоприятен литературен климат, при който стана възможно да се роди, развие и оформи като най-ярко проявление на революционната художествена мисъл и слово у нас поетът Никола Вапцаров.

Това е само малка част от заслугите на „РЛФ“ и на комунистите около него, събрани в своята партийна организация. Те говорят за благородното дело, извършено от тях в продължение на едно десетилетие, известно под името „Тридесетте години“ — един от най-интересните периоди в българската литература от началото на века.

Докато през десетте години на настоящия век литературата завърши своя кръг от значителни имена на поети като Яворов, Пенчо Славейков и Дебелянов, докато двадесетте години, почнали така бляскаво със Смирненски, бяха трагични за народа с кървавите си събития и съdboносни за поети като Гео Милев и Сергей Румянцев, то тридесетте години бяха решителни за растежа на социалистическо-реалистическата литература, започната от Димитър Полянов, развита и издигната на по-висок етап от Христо Смирненски, стигнала своя връх в поезията с Никола Вапцаров.

Безспорни са заслугите на „РЛФ“ и на шепата комунисти, негови основатели — шестимата наши другари, чието дело днес отбелязваме. Но за да бъдем справедливи, трябва да кажем, че наред с тия заслуги „РЛФ“ и неговите редактори имат някои слабости.

Основна слабост на „РЛФ“ през периода на левосектантския курс в партията беше неговото ограничено и оттам неправилно, погрешно виждане и оценяване на някои литературни факти и явления. Сектантството е голяма беда не само за релефци, но и за цялата партия през този период. Лесно е, когато обърнем глава назад и погледнем изминатия път, да видим до най-малките подробности грешките на едно дело, но когато ще оценяваме това дело вече като историческо събитие, ние трябва да го възприемаме от гледището каква полза е допринесло то за обществото по пътя на неговото развитие. Това важи също тъй и в областта на литературата. Разгледано от тия позиции, делото на релефци е положително и ползотворно дело, което заслужава внимание и отбелязване, каквото е днешното чествуване.

В какво все пак се състоят грешките на „РЛФ“?

Нека хвърлим поглед назад и обгледаме изминатия път.

Още в първия брой, в краткото обръщение към съидейниците на вестника, се казва: „С нас — или против нас! Ние не признаваме среден път!“ За всекиго е ясно, че такава постановка на въпроса е тясна, ограничена и че с нея релефци се откъсват, изолират от широката писателска среда. Тя не привлича, а отблъсква и вместо да допринесе полза, довежда до беда. А сектантството, както казахме, е голяма беда. Защото в това обръщение няма диференциация, няма онова широко и правилно, марксистко-ленинско разглеждане на обществото с всички негови междинни прослойки, за да се протегне ръка на по-голямата част писатели, стоящи близо до тях, и да се спечелят най-малко поне като съюзници за своята „ясна класова позиция“. Ако релефци разглеждаха българската литература от марксистко-ленинска позиция, те щяха да видят, че тя се състои от два потока, единият от които е по-

широк и обхваща всички демократично настроени писатели-реалисти, а другият — по-тесен и обхваща писатели, откъснали се от народа и от традициите на реализма, някои от които определено преминали в служба на реакцията и фашизма.

Особено голяма грешка „РЛФ“ направи в оценката си на нашето класическо наследство. Така, според преценката му от неговата „ясна класова позиция“, отвън потока на народната литература останаха и Дебелянов, и Яворов, особено Пенчо Славйков, да не говорим за Вазов, а още по-малко за живите Елин Пелин и Йордан Йовков — те просто не съществуваха.

Много са слабостите и грешките на „РЛФ“, но това са слабости и грешки — резултат на тогавашните условия, в онзи период от развитието на нашата партия, когато господствуваше левосектантският курс. За чест на релефци, те навреме видяха тия свои слабости и грешки и започнаха борба с тях.

„РЛФ“ има повече положителни страни и тия именно положителни страни трябва преди всичко да се видят. Делото на „РЛФ“ безспорно е полезно дело. То трябва да бъде разгледано и оценено обективно от позициите на съвременната литературно-критическа мисъл.

Грешат някои литературни историци, които отричат изцяло „РЛФ“ като сектантски, без уговорки, без анализ и диференциация на положителните и отрицателните му страни. Те изхождат не от обективни, научно обосновани позиции и не оценяват това дело конкретно-исторически, като дело, извършено при определени обществени условия, а отвлечено теоретически, с назубрени учебникарски формулировки. Те не разбират, че като критикуват „РЛФ“ безусловно и го обвиняват в сектантство, изпадат сами в сектантство. Не само „РЛФ“, но и Съюзът на трудово-борческите писатели, изобщо 30-те години трябва да бъдат обективно оценени и да намерят мястото си в литературната история.

Достатъчно е да отбележим, че „РЛФ“ се търсеше и беше масово четен вестник (тиражът му беше до 3 000 бройки, когато другите литературни вестници едва стигаха до 1 500!), че беше любим вестник на работниците и селяните, на прогресивната интелигенция, на учащите се. И ако не беше спрял от фашистката полиция след преврата на 19 май 1934 г., навярно щеше да довърши процеса на ленинизирането на литературния фронт и щеше да се похвали с още по-големи успехи.

Тук е мястото да се каже, че героизмът е не само дело на неговите основатели и редактори, на неговите сътрудници, но и на онзи немалък брой предани на партията хора, които извършваха своя дълг и с готовност и себестрицание, дори с риск от често преследване ставаха отговорни пред полицията редактори. Не един брой на вестника беше конфискуван и не едно дело беше завеждано по закона за защита на държавата, не един отговорен редактор премина на разпит през полицията, после изправян пред съда и изпращан да излежава наказанието си в затвора. Две десетки наброяват имената на тия скромни труженици, повечето от които нямат нищо общо с литературата, но с делото си са допринесли извърнедно много за нея. Като почнем от покойния директор на нашето издателство Иван Керешки и споменем имената на такива вече известни хора като Емил Шекерджийски и проф. Александър Бурмов, ще свършим с нищо не говорещото име на неизвестния общарски работник Борис Манчев, чиято готовност да отговаря пред полицията за „РЛФ“ се равнява на подвиг. Каквито и да бяха те, общари, шивачи или дърводелци, млади писатели, журналисти или учени, всички за нас сега са герои и тяхното дело заслужава най-голяма признателност.

Със спирането на „РЛФ“ след деветнайстомайския преврат релефци се пръснаха и всеки потърси друга трибуна за проявление, но създадената от тях партийна организация продължи да съществува и да води борбата все тъй непримиримо по начертания път. През периода на настъпващия фашизъм и по-късно, през годините на войната, мнозина оставиха перото и преминаха на друг фронт — фронта на съпротивата, на всенародното въоръжено въстание. Едни от тях попаднаха в затворите и лагерите, други грабнаха оръжията и отидоха като партизани в планината, а трети загинаха в неравен бой с врага.